

ЕКОНОМІКА

УДК 330.342.24

Заграй Г.В.

к.е.н., адміністратор баз
даних Харківського економі-
ко-правового університету

Аналіз підходів щодо визначення поняття постіндустріальної економіки, її особливостей та причин виникнення

Анотація: в статті проведено аналіз основних типів економічних систем, досліджено етапи розвитку світової економіки, визначено основні причини та особливості переходу економіки до постіндустріального етапу, проаналізовано етимологію термінів, які використовуються для визначення постіндустріальної економіки.

Ключові слова: постіндустріальна економіка, особливості, причини, етапи розвитку.

Аннотация: в статье проведен анализ основных типов экономических систем, исследованы этапы развития мировой экономики, определены основные причины и особенности перехода экономики к постиндустриальному этапу, проанализирована этимология терминов, которые используются для определения постиндустриальной экономики.

Ключові слова: постиндустриальная экономика, особенности, причины, этапы развития

Summary. In the article the main types of economic systems were analyzed. The stages of development of the world economy were investigated. The main causes and characteristics of transition to a post-industrial stage were determined. The etymology of the terms that are used to determine the post-industrial economy was analyzed.

Keywords: post-industrial economy, features, causes, stages of development

Кінець ХХ століття характеризується переходом від індустріальної економіки до постіндустріальної, що супроводжується виникненням нової постіндустріальної наукової парадигми.

У ході історичного розвитку людського суспільства склалися декілька типів (моделей) економічних систем, які розрізняються, перш

за все, шляхами і способами вирішення головних економічних проблем (що, як і для кого виробляти) [1].

Еволюційна теорія обґрунтовує поступовий характер суспільного розвитку. Згідно з різними підходами розвиток світової економіки поділяється на певні періоди. Виходячи з цивілізаційного підходу, виділяють три періоди: традиційна економіка, ринкова економіка (планова економіка), змішана економіка.

Формаційний підхід називає п'ять періодів: первіснообщинна формація, рабовласницька формація, феодалізм, капіталізм, постіндустріалізм.

На протилежність формаційному підходу склалися інші точки зору з проблеми розвитку економічних систем. На початку ХХ століття К. Блюхер у своїй головній праці «Виникнення народного господарства» [2] запропонував триступінчасту схему розвитку господарства з урахуванням характеру зв'язку між виробництвом та споживанням, а саме виділив: замкнуте домашнє господарство, міське господарство та народне господарство.

Німецький економіст В. Ойкен (1891-1950) [3] виокремлює три типи економічних систем: ринкова економіка, система регульованого ринкового господарства, система централізовано керованого господарства.

Американський соціолог і політик У. Ростоу (1916) [4] створив теорію стадій економічного зростання, виходячи з якої економічну систему будь-якої країни можна віднести до однієї з п'яти послідовних фаз економічного зростання: традиційне суспільство, перехідне суспільство, стадія зсуву, індустріальне суспільство та стадія масового споживання. Теорія У. Ростоу набула поширення у 1960-ті рр., а в 1970-ті рр. він запропонував ще одну стадію – «пошук якості життя», коли на перший план виходить духовний розвиток людини.

Д. Белл (1919) [5] вважав, що соціально-економічні зміни відбуваються разом зі змінами у виробництві та використанні науково-технічних знань, при цьому суспільство рухається від доіндустріального до індустріального, а потім – до постіндустріального, який характеризується пріоритетністю розвитку сфери послуг, наукових знань і нововведень та особливою роллю фахівців. Д. Белл виділяє три технологічні революції:

- винахід парової машини в ХVІІІ столітті;
- науково-технологічні досягнення в області електрики і хімії в ХІХ столітті;

– створення комп'ютерів у ХХ столітті.

Д. Белл розглядає постіндустріальне суспільство як засноване на «грі між людьми», в якій на тлі машинної технології піднімається технологія інтелектуальна, заснована на інформації. Центральною проблемою постіндустріального суспільства Д. Белл визначає характер і форми державної підтримки науки. Основними особливостями постіндустріального суспільства він називає:

- централізацію теоретичного знання, що стає основою для змін у виробництві;
- створення нової інтелектуальної технології для вирішення економічних, інженерних, соціальних проблем;
- формування класу виробників знання та інформації,
- перехід від домінування виробництва товарів до виробництва послуг;
- зміну владних відношень у суспільстві, перехід від демократії в індустріалізмі до мерітократії (від лат. *meritos* – заслужений) в постіндустріалізмі;
- економіку інформації. Д. Белл визначає інформацію в постіндустріальному суспільстві як колективний товар. Передбачає перехід від індивідуальної конкурентної стратегії до кооперативної стратегії співпраці.

Кінець ХХ ст. ознаменувався революційним стрибком у розвитку продуктивних сил, пов'язаним з винаходом комп'ютера, в результаті чого розвинуті країни почали перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Багато сучасних науковців як вітчизняних, так і іноземних, вивчають цей перехід, його наслідки та тенденції постіндустріальної економіки.

Необхідно зазначити, що існує кілька точок зору на причини появи постіндустріального суспільства:

- удосконалення технологій, механізація і автоматизація виробництва, що призвело до зменшення частки людей, безпосередньо зайнятих у матеріальному виробництві;
- досягнення сучасною економікою стану, коли більшість працівників повинні мати відносно високий освітній рівень;
- добробут значної частини населення піднявся настільки, що інтелектуальне зростання та вдосконалення творчих здібностей зайняли важливе місце в ціннісній шкалі суспільства;
- пред'являється підвищений попит на послуги. Люди, які задовольнили основні матеріальні потреби, зайняті інтелектуальною пра-

цєю;

– в умовах підвищення частки кваліфікованої праці основним «засобом виробництва» стає кваліфікація працівників. В результаті чого змінюється структура суспільства, втрачає першочергове значення власність на матеріальні «засоби виробництва».

Термін «постіндустріалізм» був введений в науковий обіг на початку XX століття вченим А. Кумарасвами, який спеціалізувався на доіндустріальному розвитку азійських країн. В сучасному значенні цей термін вперше був застосований в кінці 1950-х років. Виходячи з того, що термін «постіндустріальна економіка» з'явився в той час, коли ще було важко визначити, що стане основою економічних відносин, епоха була названа «після індустріальною» [6].

«Постіндустріальна економіка» як назва нової моделі розвитку характеризує переважно її історичне місце, але не пояснює сутності нового суспільства [7]. Виходячи з цивілізаційного підходу постіндустріальний етап розвитку характеризується домінуванням нового технологічного способу виробництва. Але якщо індустріальна стадія базується на великій індустрії та основним фактором тут виступає капітал, що виходить власне з самої назви, то термін «постіндустріальна економіка» не містить у своїй назві посилання на базовий ресурс. Неоднозначність назви нової економіки викликана відсутністю чітких сутнісних критеріїв обґрунтування базового фактору та засад функціонування господарського механізму за нових умов [8].

Ряд науковців визначають постіндустріальне суспільство, як «суспільство професіоналів», де основним класом є «клас інтелектуалів», а влада, як писав засновник постіндустріалізму Д. Белл, належить меритократії – інтелектуальній еліті: «постіндустріальне суспільство ... передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають в якості консультантів, експертів або технократів» [5]. П. Друкер зазначає, що «працівники знання» не стануть більшістю у «суспільстві знання», але вони вже стали його лідируючим класом» [9].

Концепція «постцивілізації» Г. Кана містить однією з ознак майбутнього суспільства рівень доходів на душу населення, що стало основним критерієм класифікації стадій суспільного розвитку. К. Боулдінг також називає після індустріальну еру «постцивілізацією».

До концепції «постцивілізації» Г. Кана близька «технотронна ера» З. Бжезинського, яка підкреслює вирішальне значення у новому суспільстві електроніки і засобів комунікації. Визначальними рисами

«технотронного суспільства» З. Бжезинський називає: переважання сфери послуг, розвиток індивідуальних здібностей людини, доступність освіти, заміну мотиву нагромадження особистого багатства «моральним імперативом використання науки в інтересах людини», ліквідацію «персоналізації» економічної влади. Власником капіталу стає «еліта технотронного суспільства» – організатори виробництва та вчені, що утворюють «верхівку панівного класу».

Е. Тоффлер називає новий інтелектуальний клас когнітаріатом, і зазначає в своїй роботі «Метаморфози влади» [10], що «чисто фізична праця знаходиться в нижній частині спектра і поступово зникає. З малою кількістю зайнятих фізичною працею в економіці пролетаріат зараз знаходиться в меншості і більше замінюється когнітаріатом. У міру становлення суперсимволічної економіки пролетар стає когнітаристом».

Термін «постіндустріальне суспільство» був введений американським соціологом Д. Рісменом у 1958 р., хоча виник ще на початку ХХ століття. Але тоді він використовувався не для означення, а для протиставлення індустріальному суспільству нової стадії суспільно-економічного розвитку. Різноманітні дослідження поступово сприяли змістовому наповненню цього поняття, яке дедалі більше стало відбивати реалії сучасного життя. Постіндустріальне суспільство – суспільство, в економіці якого в результаті науково-технічної революції та істотного зростання доходів населення змістився пріоритет – від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, а домінуючим виробничим ресурсом стали інформація і знання. Наукові розробки стають головною рушійною силою економіки. Тому рівень освіти, професіоналізм, і креативність працівника стають найбільш цінними якостями.

Виникнення на постіндустріальній стадії нового фактору з подвійною назвою «інформація та знання», призвело до появи інших визначень нового суспільства: «інформаційна економіка», «інноваційна економіка», «економіка знань», «мережева економіка», «нова економіка», що свідчить про намагання авторів об'єднати в назві етапу розвитку його сутнісні ознаки (характер економічного розвитку, базовий ресурс, історичне місце та інші).

Сучасна економічна література, присвячена практиці бізнесу, витісняє поняття «постіндустріальна» економіка, включаючи в себе більш спеціалізовані категорії:

– «економіка знань», основним напрямом якої стає «управління знаннями»,

– «сервісна економіка» в своєму визначенні підкреслює зміну результату праці в постіндустріальному суспільстві – більша частина не матеріальні продукти, а послуги;

– «інноваційна економіка», «інноваційний менеджмент» – проявляється інноваційний характер нематеріального продукту, слідом за яким з'являються інноваційні матеріальні продукти.

– «інформаційна економіка» – інформація виступає основним товаром.

Існують різні точки зору на сутність поняття «економіки знань». Розглянемо відповідники в англійській мові: «knowledge economy», «new economy» (нова економіка), «knowledge-based economy» (економіка, що базується на знаннях), «knowledge-intensive industries» (індустрія інтенсивних знань).

Термін «knowledge economy» вперше введено в науковий обіг у 1962 р. австро-американським економістом Ф. Махлупом, який вклав у термін розуміння лише сектору економіки, але згодом термін став використовуватися для визначення типу економіки, де знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом зростання національної або ж і світової економіки [11].

Фахівці Всесвітнього банку розуміють під економікою знань «економіку, що створює, поширює і використовує знання для прискорення власного зростання і підвищення конкурентоспроможності» [12]. П. Давенпорт визначає економіку знань «як термін, що використовується для позначення еволюції країн з передовою економікою за останні три десятиліття» [13].

Постіндустріальні країни поступово втрачають основні ознаки індустріального суспільства, такі як зростання виробництва енергоносіїв, нарощування обсягів виробництва тощо. Індустріальні процеси вже не є вирішальними у соціальних змінах постіндустріальної економіки, натомість характерним, і для України сьогодні також, є стрімке прискорення науково-технічного прогресу та перевага галузей, що в своїй основі мають інформаційно-комунікаційні технології.

Сьогодні, коли постіндустріальна економіка існує реально, її особливості визначають умови функціонування всіх економічних агентів. Ігнорування цього положення може призвести до неможливості адекватного реагування на навколишнє середовище та загрожувати подальшому ефективному функціонуванню економічних систем. Перехід економіки в постіндустріальну стадію розвитку викликав появу низки питань, які стосуються функціонування економічних систем та їх

взасмодії, вирішення яких здатне забезпечити конкурентоспроможність та можливість розвиватися в нових реаліях.

Література:

1. Дьяченко А. В. Основания теории трансформационной экономики / А. В. Дьяченко: Учебное пособие. – Волгоград: Издательство ВолГУ, 2001. – 120 с.
2. Блюхер К. Возникновение народного хозяйства: Публичные лекции и очерки / К. Блюхер: Пер. с нем.– С-Петербург, 1907. – 207 с.
3. Ойкен В. Основы национальной экономики / В. Ойкен; пер. с нем. В. С. Автономова – М: Экономика, 1996. – 351 с.
- 4.Ростоу У. У. Политика и стадии роста / У. У. Ростоу; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1973. – 315 с.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл: Пер. с англ. Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 458 с.
6. Заходякин И. В. Постиндустриальная экономика – что значит это понятие в современном мире? / И. В. Заходякин // Креативная экономика – 2008 – № 1 – с. 97 – 100.
7. Гончаренко О. Постіндустріальний розвиток національної економіки / О. Гончаренко // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 5. – С. 68 – 70.
8. Чухно А. А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 14 – 28.
9. Drucker P. The age of social transformation / P. Drucker // The Atlantic Monthly. 1994. November. P. 53 – 80.
10. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.
11. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России / В. Л. Макаров // Вестник РАН. – 2003. – Т.73 – № 5. – С. 450 – 456.
12. Степанов Ю. Экономика знаний или интеллектуальное общество / Ю. Степанов // Наша власть: дела и лица. – 2006. – №10. – С. 52 – 56.
13. Давенпорт П. Канадские университеты и экономика знаний / П. Давенпорт // Вестник Финансовой академии. – 2000. – № 1(13). – С. 40 – 45.